

Výzkumy samosprávy

V letech 1959–1960 se konal v jednom ze středně velikých měst Srbska výzkum struktury a fungování orgánů socialistické samosprávy. Došlo při něm k zajímavé kooperaci 14 francouzských a 21 jugoslávských výzkumníků. Francouzští účastníci vedli v terénu interviewy sociografického charakteru (s vedoucími pracovníky 57 různých institucí), jugoslávští se soustředili na interviewy v intenzivně zkoumaném průmyslovém závodě. Metodologicky řídil výzkum francouzský sociolog A. Meister, který později publikoval jeho výsledky a současně se pokusil o jejich určitou teoretickou interpretaci.

Vyšlá kniha¹ spojuje oba tyto aspekty. Teoretický aspekt neskrývá autorovy sympatie k buržoazní demokracii, ani jeho pochybnosti o možnosti realizovat ty či jiné cíle toho, co on sám nazývá socialistickým projektem. Přiznává však, zejména pro etapu industrializace, právo na život takovému vývojovému modelu, který k danému projektu směřuje. V rámci tohoto přístupu podává objektivní informace o výsledcích výzkumu.

Výzkum se týkal čtyř velkých okruhů působení samosprávy: samosprávy obecní, družstevně zemědělské (daná obec zahrnovala 7 okolních vesnic), sociální (školy, bydlení) a dělnické. Zatímco první tři okruhy byly zpracovány jen sociograficky, převážně z hlediska organizačních a finančních vztahů, dělnická samospráva byla vedle toho v jednom objektu zkoumána s pomocí podrobného referentského archu, jehož otázky byly zaměřeny na zjišťování postojů pracovníků k samosprávě a byly zpracovány statisticky. (Tabulky nejsou, bohužel, technicky příliš dokonalé. Číselné údaje nejsou např. nikde převáděny na procenta, což ztěžuje nejen přehlednost, ale i srovnávací rozbor. Chybí elementy měření.)

Reprodukuje některé výsledky výzkumu dělnické samosprávy: byla zjištěna vysoká účast na schůzích kolektivů (80 až 90 %), které se kromě zákonem stanoveného pořadu (mzdy, získávání pracovníků, disciplína) zabývají širokým okruhem dalších otázek a vystupují jako shromáždění reálné kontroly politiky a činnosti podniku. Jen v jediném případě ze 21 podniků kolektiv užil práva odvolání člena dělnické rady (za nepravdivou docházku do práce). Zatímco otázkami

rozdělování se zabývají ve větší míře přímo kolektivy, v činnosti dělnických rad převládají výrobní problémy a v činnosti jimi volených správních výborů technické problémy bezprostředního provozu. K volbám dělnických rad byly předkládány pouze odborové kandidátky, ovšem většinou se změnami, které vyplynuly z návrhů kolektivů.

Velmi slabá je účast nekvalifikovaných dělníků a pomocného personálu v orgánech dělnické samosprávy (v dělnických radách asi 6 %). Souvisí to s tím, že jde převážně o nedávne rolníky nebo poloroelníky. Dominují středně kvalifikovaní dělníci a nižší technický personál.

Zavedení dělnické samosprávy přineslo určitou stabilitu do řídicích míst. V dané obci během 8 let z 21 podniků žádaly dělnické rady pouze šestkrát orgány obecní samosprávy o odvolání ředitele.

Hlubkový výzkum byl proveden ve strojírenském podniku s 1008 pracovníky, založeném v r. 1948. Referentský arch obsahoval skupiny otázek podle těchto oblastí: práce, výchova a postup, mzdy a zisky, fungování orgánů samosprávy, vnější vztahy podniku, mimopracovní život (zábava, rodina). Pro každou oblast byly kladeny otázky ve čtyřech rovinách: informovanosti, postojů, aspirací a chování (skutečného i zamýšleného). Vzorek 312 dotázaných byl získán nahodilým výběrem ze seznamů.

Informovanost o vzájemných kompetenčních vztazích orgánů samosprávy se ukázala být poměrně slabou, třetina tázaných nedala na příslušné dotazy ani jednu správnou odpověď. Působí zde nedostatek vzdělání i složitost právní reglementace samosprávy. Samospráva umožňuje dělníkům působit na zlepšování organizace práce v zájmu uspokojení svou prací. Pokud jde o disciplinární sankce, uplatňované orgány samosprávy, silná většina dotázaných je považuje za zpravidla ospravedlněné.

Polovina tázaných se nevyzná ve výpočtu své mzdy pro jeho přílišnou komplikovanost. Pouze 59 z 321 dotázaných se domnívá, že dělnická rada preferuje zájmy podniku na účet dělníků, z nich jen 20 vytýká, že mzdy jsou nízké v důsledku příliš vysokých investic. Většina tázaných považuje dělníky za tu část osazenstva, která je nejlépe zastoupena v dělnické radě. Dělnický charakter správního výboru je méně uvědomován. Velká

¹ Meister Albert, *Socialisme et autogestion, L'expérience Yougoslave*, Du Seuil, Paris, 1964, 400 str.

většina popřela, že by se členové dělnické rady izolovali od osazenstva. Více než polovina tázaných považuje pro členy dělnické rady za nejdůležitější mít lidské vlastnosti (zvláště spravedlivost a přirozenou autoritu), daleko méně často je kladen důraz na odborné schopnosti a jen zcela sporadicky se uvádělo kulturní a politické vzdělání.

Výzkum dosvědčil existenci egalitárních tendencí alespoň u poloviny osazenstva a značnou citlivost dělníků na růst rozdílů v platech dělníků a techniků. Autor to interpretuje jako rozpornost podniku a pospolitosti.

Mezi aspiracemi, vyslovovanými pro budoucnost dětí, v odpovědích zcela jednoznačně převládá přání, aby si mohly získat co nejvyšší vzdělání.

Vzhledem ke zvláštnímu postavení, které v systému dělnické samosprávy zaujímá odborová organizace, je zajímavé, že téměř třetina dotázaných nezná její činnost. Informování kladou v její činnosti na přední místo organizaci zábavy, rekreace a výpomoci; teprve na druhém místě je hájení zájmů dělníků. Odbory nejsou chápány jako instituce, která může přispět ke zlepšení pracovních podmínek, to je považováno za sféru působení orgánů samosprávy a řídicího personálu.

Je škoda, že autor, který byl svého času asistentem Research Center for Group Dynamics na Michiganské universitě v USA, nevyužil svých zkušeností k zaměření výzkumu na otázku vztahů mezi zájmy pracovních skupin bezprostřední kooperace a zájmy samosprávného podniku. Poněkud větší pozornost věnuje vztahům mezi zájmy rodiny a pracoviště, kde zjišťuje značné potíže při překonávání zájmových rozporností. Nepovažujeme však za doložený autorův názor, že jednotlivce prý soustřeďuje svůj zájem nadále vylučně na rodinu a svou práci v továrně považuje jen za nutný předpoklad zlepšení rodinného blahobytu, bez vnitřní angažovanosti. Řada uvedených faktů z výzkumu to přímo vyvrací.

Zvláštní část výzkumu byla věnována funkcionářům společenských organizací. Ukázala podobné výsledky jako dřívější anketa ve Rjece, která se jimi zabývala speciálně. Co do sociálního složení to bylo (s výjimkou dělnických rad) neproporcionálně vysoké zastoupení úředníků, zcela neaptné zastoupení rolníků. Svým původem jsou však funkcionáři ze tří čtvrtin z řad dělníků a rolníků. Srovnáváním jejich životní dráhy přichází Meister k závěru, že Jugoslávie představuje velmi otevřenou společnost, kde vzestup je poměrně snadný, přičemž příznivě působí síť doplňovacích kursů a vzdělávání dospělých. Výzkumy ukázaly též vysokou přetíženosť funkcionářů (měsíčně jim zabírají funkce průměrně 16 hodin na schůzích, 11 hodin mimo schůze). Meister tvrdí, že členové Svazu komunistů jsou zastoupeni daleko více v nejdůležitějších orgánech dělnické samosprávy než v méně významných institucích, není však s to vysvětlit jejich poměrně nízké procentuální zastoupení ve správních výbo-
rech. Vzhledem k tomu, že tyto orgány,

i když jsou stále kontrolovány dělníckými radami, mají faktickou výkonnou moc v podnicích, vyvrací tento fakt jasně Meisterovu tézi a též řadu na to navazujících závěrů o rozptýlení a koncentraci moci v orgánech dělnické samosprávy.

Konkrétní výsledky výzkumu jsme uvedli poněkud širší, protože je považujeme za nejcennější část obsahu Meisterovy knihy. I když organizační vztahy v našich podnicích se značně liší od jugoslávských, je zde řada námětů (aktivita podle stupňů kvalifikace, vztah k odborům aj.) pro zaměření badatelské pozornosti i v našich podmínkách. Stále lákavější jsou návrhy na provedení srovnávacích výzkumů, které by zjišťovaly možnosti participace bezprostředních výrobců v různých organizačních soustavách, existujících v jednotlivých socialistických zemích. Dnes při úrovni sociologické práce v řadě těchto zemí bude jistě možné obejít se přitom bez konzultantů z řad západních sociologů.

Teoretické úvahy Meisterovy nejsou zcela tak přesné jako výsledky výzkumu, často vyznívají jako paralelní linie, o výzkum se neopírají. I v nich ovšem najdeme cenné postřehy, např. když Meister zjišťuje oscilaci a napětí mezi decentralizačními a centralizačními tendencemi v samosprávním systému a sleduje střídání jejich dominací v jednotlivých časových údobích, které bylo provázeno překonáváním jevů, směřujících ke krajnostem byrokratismu nebo anarchismu, resp. skupinového egoismu. Správné jsou i rozborů zdrojů kádru inteligence. Též v úvahách o střetávání egalitárních tendencí s nulností odstupňovávat odměňování a spotřebu, která je požadavkem výrobního rozvoje, je nemálo zajímavého.

Zatímco autor vidí v zavedení a prohlubování dělnické samosprávy proces demokratické podniku, vyzývá respekt k dodržování demokratických procedur atd., na druhé straně pochybuje o tom, že celospolečenské řízení v Jugoslávii může být označeno za demokratické. Chápe ovšem demokracii ve smyslu soukromé podnikavosti. Některé pasáže budí dojem, jako by pokládal demokracii a příliš silnou integraci jednotlivce do skupiny za jevy bezmála se vylučující. Nepromyšlenost tohoto stanoviska je zřejmá především z hlediska toho, že autor při rozboru údajů výzkumu konstatuje, že vedoucí úloha a autorita Svazu komunistů ve styku s masami nespočívají na přinucení, ale na přesvědčování.

Demokratismus ve svém pojetí považuje Meister za objekt poznání, nikoliv za hodnotící normu. Uznává např., že jugoslávský plánovitý model může být v dané situaci v rozhodujících ohledech efektivnějším než „spontánní model“. Uvádí dokonce historické analogie s omezováním osobní svobody v západních zemích v minulých stoletích v zájmu počáteční akumulace kapitálu.

Základní nedostatek těchto Meisterových úvah spočívá v tom, že problémy demokracie a centralismu (samy o sobě správně vyhmátnuté jako klíčové) nerozebírá na podkladě pochopení významu společenského vlastnictví

jakožto základu utváření nové společenské struktury socialismu. Vychází pouze z určitých politických koncepcí demokracie a pokud ji konfrontuje s ekonomikou, tedy výlučně s problémy výroby, produktivity práce, odměňování a spotřeby. Složitě procesy vývoje vztahů mezi ekonomikou a politikou traktuje Meister značně zjednodušené jako emancipaci ekonomiky od politiky — ačkoliv na druhé straně vyzvedá, že v posledních letech zesílily centralizační tendence (kontrola cen, investic, úvěrová reforma atd.). Kromě toho by i západní sociolog měl mít na zřeteli, že decentralizace a uvolnění hodnotově ziskové stimulace představují rovněž určitou ekonomickou politiku socialistického státu, který sám není jen centrem, ale celou soustavou společensko-politických vztahů z centra dolů do míst a zpět z míst nahoru do centra.

Pod vedením Ž. Taniće byl proveden další výzkum dělnické samosprávy v Jugoslávii, jehož výsledky byly knižně publikovány přímo v zemi.⁵

Oba výzkumy se mohou vzájemně doplňovat, méně již se mohou jejich výsledky navzájem korigovat, neboť jsou poměrně málo srovnatelné. V tomto druhém případě jde o obsahovou analýzu materiálů, které o dělnické samosprávě během desetiletého období (z něhož byl brán v úvahu každý lichý rok) přineslo sedm jugoslávských novin. Materiál získaný touto cestou je částečně srovnáván s obsahem jednání dělnických rad několika vybraných závodů i s obsahem projevů vedoucích jugoslávských politiků. Ještě důležitější je však to, že získaný materiál je analyzován vývojově, na pozadí celkové historie sociálních vztahů, spjatých s dělnickou samosprávou v Jugoslávii. To je základní přednost daného díla, které, ač přímo vychází již z určitého odrazu daných vztahů, proniká nezřídka prostřednictvím tohoto odrazu až k jejich podstatě. Je to konec konců důkladné, v lecčems objektivně sociologické zpracování celé problematiky dělnické samosprávy, která zase zasahuje vlastní jádro socialistických společenských vztahů vůbec.

Výsledkem výzkumu bylo sedm studií, v knize souborně opublikovaných. Z nich rozsahem i obsahem je nejzávažnější syntetická analýza Ž. Taniće o tendencích a problémech ve vývoji dělnické samosprávy. Tentýž autor napsal na základě rozboru pořadů schůzí dělnických rad několika podniků kratší stať o tendencích jejich dosavadní práce. Zbývající část sborníku tvoří pět monografických studií o materiálech jednotlivých analyzovaných listů. D. Šušnjić ve dvou z nich rozebírá materiály o dělnické samosprávě z „Borby“ a ústředního odborářského „Radu“. I. Perić věnuje delší stať odborářskému listu Chorvatské republiky „Glas rada“, L. Nikodimovski makedonskému odborářskému listu „Trudbenik“. Dvě monografie

se týkají závodních časopisů. Mirjana Poček píše o listu „Džuro Džaković“ (strojírenský závod), S. Matić o časopise „Verteksov Vjesnik“ (textilní závod). Hlavní Tanićova studie bere kromě těchto listů zřetel ještě na slovinský odborářský „Delavska enotnost“.

Předem třeba vytknout několik metodických nedostatků výzkumu. Výběr analyzovaných listů jistě nelze považovat za reprezentativní. Není jasné, proč byly voleny čtyři poměrně shodné odborářské deníky, zatímco závodní časopisy mají ve vzorku pouze dva představitele. Ze čtyř kritérií výběru, uvedených na str. 20, jsou tudíž v celku respektována pouze tři (dostatečně širší probírání dělnické samosprávy, územní dislokace, podíl daných problémů na celkovém obsahu listů), nikoliv čtvrté, jímž má být adekvátní zastoupení různých hladin probírání dělnické samosprávy.

Porovnávání s obsahem jednání dělnických rad je v Tanićově studii prováděno velmi zřídka, takže vzniká otázka, zda první výzkum používající obsahové analýzy, neměl být intenzivněji zaměřen právě na obsah práce samosprávních orgánů (rozborem jejich dokumentů, zápisů ze schůzí a o jiných jednáních atp.). Práce těchto orgánů má primárnější význam. Analýza obsahu tisku by pak mohla v další etapě logičtěji navazovat a kriticky uzavírat, v jaké míře tisk vystihuje problémy reálného fungování samosprávy a v jaké míře nikoliv.

Přes tyto nedostatky může být daný výzkum v mnohém považován za model, případně za zdroj zkušeností o práci metodou obsahové analýzy tisku. Zejména způsob sepětí kvalitativní a kvantitativní analýzy je poučný. Statisticky byly zjišťovány jednak trendy výskytu a frekvence jednotlivých kategorií obsahu, jednak jejich vzájemné pořadí (v tom se užívalo i korelačních koeficientů pro jednotlivé listy) a nakonec i vzájemné podíly kladné hodnotících, kritických, programových a neutrálních postojů v analyzovaných materiálech. Pečlivá kvantifikace je východiskem kvalitativní analýzy, která většinou přesvědčivě vysvětluje zjištěné trendy a tvoří těžiště práce.

Dále nutno vyzvednout cílevědomou snahu předejít zjednodušení obsahu v mezích případech a tehdy, když není zcela jasný rozdíl mezi předmětnou objektivitou obsahu a způsobem jeho odrazu nebo interpretace se strany komunikátora.

Za cennou je třeba považovat i samu kategorizaci problematiky dělnické samosprávy. Lze sice uvažovat o tom, zda např. kategorie „Fungování orgánů dělnické samosprávy“, která je zastoupena nejčastěji, není ve srovnání s jinými příliš široká; jsou v ní zahrnuty problémy organizace, metody práce daných orgánů i vztahů mezi nimi a orgány operativního řízení. Avšak jinak je to kategorizace vyčerpávající, teoreticky zdůvodněná,

⁵ Radničko samoupravljanje. Razvoj i problemi 1950–1960. Rezultati analize dokumenta. Beograd 1963. Pod. red. Ž. Taniće.

logická a přehledná. Tvoří kostru učebnic všech studií. Proto se jí přidržíme i zde.

1. *Samostatnost hospodářské organizace a orgánů samosprávy* je pojímána jako druh interakce mezi společenským celkem a jeho integrálními součástmi, týká se však i vztahů k jiným výrobním jednotkám. Ukazuje se, jak v prvních letech samosprávy hledaly kolektivy své úkoly v rámci dané samostatnosti a jak ta na druhé straně bývala narušována, a to zejména komunami. Tisk se problémem samostatnosti podniků zabýval převážně kriticky a programově, zejména v zájmu urychlování procesu relativního osamostatňování a proti byrokratické administrativním pozůstatkům i proti tendencím lokalistického intervenování do záležitostí podniku.

2. *Fungování orgánů dělnické samosprávy* bylo v popředí pozornosti tisku téměř po celé sledované období. Charakter této pozornosti se měnil podle toho, jaké problémy byly právě aktuální (zpočátku vztahy mezi dělnickými radami a správními výbory, problém délky volebního období vzhledem k možnosti utváření skupinových výsad, později postupné budování Komise dělnických rad, zakládání provozních rad i jejich komisi). Na počátku – v menší míře dodnes – bylo pro strukturu dělnických rad příznačné malé zastoupení mládeže, žen a nekvalifikovaných dělníků. (Je zajímavé, že tisk někdy kritizoval i slabou účast členů SKJ.) Na rozdíl od zjištěné výzkumu, zpracovaného v Meisterově knize, se zde hovoří i o slabší aktivitě středně kvalifikovaných dělníků. Na základě rozboru složení dělnických rad je zde postaven zásadní problém, zda demokratická extenzita, vyjádřená proporčním zastoupením všech kategorií výrobců v dělnických radách, zajišťuje (vzhledem k různé úrovni stability, kolektivní identifikace i společenské uvědomělosti) též vysoký stupeň účinnosti a samostatnosti v jejich práci. Tisk se snažil ovlivňovat řešení tohoto problému spíše tak, aby struktura dělnických rad odrážela strukturu pracovního kolektivu.

Zvláštní pozornost je věnována dvěma otázkám. Především vztahům dělnických rad a celých výrobních kolektivů, které mají možnost projevit svou vůli též přímo ve formě referenda, na shromážděních výrobců nebo na společných schůzích rady s kolektivem. A za druhé vztahům mezi funkcemi samosprávy a funkcemi operativního řízení. Tyto vztahy byly zejména v prvním období probírány tiskem, ze všech problémů samosprávy nejkritičtější; podíl pozitivních relací byl nepatrný. Bylo však též málo programových postojů, které by navrhovaly vhodnější řešení. Pokud jde o metody práce samosprávních orgánů, tisk uvádí mnohem více pozitivních zkušeností, i zde však převládají kritické postoje, vytýkající zejména nesoustavnost a nepřipravenost schůzí, mechanické hlasování o usneseníh, nedemokratické ovlivňování stanovisek a slabé informování kolektivů o práci samosprávních orgánů.

3. *Vztahy společenskopolitických organizací* (zejména Svazu komunistů a odborů)

a *orgánů samosprávy* tvoří další důležitou kategorii sledované problematiky. Analýza ukazuje, že odborové organizace byly v praxi hlavním nositelem úsilí o decentralizaci a demokratizaci. Méně přesvědčivé je Taničovo tvrzení, že po zavedení systému samosprávy se již téměř nepocitovala potřeba funkce odborů jako obhájce zájmů dělníků (str. 64). V jiných místech se totiž píše, že řada sociálních problémů zůstává a L. Nikodimovskij výslovně zdůrazňuje, že odborové organizace prokázaly významnou iniciativu při obhajobě zájmů dělníků (193). Poměrně rychle byly překonány tendence organizací SKJ i odborů substituovat orgány samosprávy. Jejich vliv se soustředil na jedné straně na výchovu a přípravu výrobců k vykonávání samosprávních funkcí a na druhé straně na vytváření takové veřejné atmosféry v kolektivech, aby se samosprávní orgány při svém rozhodování nemohly postavit proti jejich zájmům a aby rozhodnutí byla přijímána a plněna. Odbory, ač to nebylo jejich formálním prerogativem, se staly organizovanou formou kontroly samosprávních orgánů výrobců. Pokud jde o organizace SKJ, sám tisk SKJ kritizoval místní projevy koncentrace moci, oslabování zájmu o fungování samosprávy, zanedbávání soudobých způsobů politického a výchovného vlivu na dělníky, aby se intenzivněji a širě účastnili práce samosprávních orgánů, obcházení forem bezprostředně organizované kontroly a nedostatečnou pozornost k projevům negativních tendencí (69).

4. *Výrobní problémy*, které tvoří základní obsah praktické činnosti samosprávy, byly co do frekvence na prvním místě jednání dělnických rad, na druhém místě mezi materiály závodních časopisů a teprve na třetím místě u ostatních listů. Přitom jsou sem zařazeny i otázky plánování. O něm se uvádí, že soustava samostatného plánování v podnicích (za podmínek, kdy ústřední plán není státním direktivním plánem, ale společenským plánem globálních proporcí) vedla k tomu, že samosprávní orgány plánovaly po důkladnější studijní přípravě a s respektováním ekonomických zájmů. Plánům předcházely ekonomické i společenské rozboru všech druhů činnosti. V oblasti organizace výroby došlo k přechodu na brigádní systém práce. Stále větší pozornost je věnována rentabilitě. Kritické postoje tisku se relativně měnily, byly však vcelku intenzivně zaměřeny na všechny tyto stránky výrobní ekonomické problematiky.

5. *Problémy realizace výrobků* (komerční a finanční činnost) byly zastoupeny v materiálech tisku nepatrně. Teprve od r. 1957 začaly dělnické rady přistupovat ke studiu cen, a to v důsledku začínající nasycenosti trhu. Vcelku však zůstaly tyto problémy sférou ředitelů a odborníků.

6. *Problémy disponování prostředky a odměňování* jsou zato na třetím místě. Jsou zastoupeny jen o málo méně než problémy výroby. Srovnávají se jednotlivé uplatněné metody odměňování. Dřívější obavy z nebezpečí, že kterým by mohlo vést samosprávné disponování základními i oběžnými prostřed-

ky, se ukázaly lichými, v praxi se neproje-
vily negativní tendence. Potvrzuje se to
i tím, že tisk se v tomto ohledu spokojuje
převážně s konstatujícími a informativními
postoji.

7. *Změny vztahů jednotlivců vůči společen-
skému i pracovnímu celku* jsou dalším soubo-
rem problémů dělnické samosprávy. Autoři
hoví o procesu realizace společenské osob-
nosti výrobce, probíhajícím cestou aktivizace
v účasti na samosprávě, považují však tento
proces právem za dlouhodobý. V tisku, který
se těmito problémy zabýval nejvíce na počát-
ku období, také značně převládají kritické
hlasy nad kladné hodnotícími, zejména pokud
jde o vztah ke společenskému vlastnictví a
o plnění pracovních povinností.

8. *Vztahy mezi lidmi ve výrobním kolektivu*
nabývaly po zavedení samosprávy značného
významu. Zůstaly hierarchické vztahy, které
při plnění výrobních úkolů zajišťují disciplinu
a odpovědnost, jsou však vyvažovány tím, že
vztahy v podniku směřují k oboustranné kon-
trole. Autoři hovoří o reverzibilitě odpověd-
nosti a kontroly.

Na rozdíl od výzkumu, jehož výsledky ro-
zebírá Meister, je v této práci položen zásadní
důraz na vnitřní souvislost samosprávy se
vztahy pracovních kolektivů. Vystupuje jako
ústřední souvislost téměř během celého vý-
kladu, zvláště ovšem při probírání dané
problémové kategorie. Samospráva stimulovala
pocit rovnoprávnosti. Sílila sociální monolit-
nost a koheze pracovního kolektivu a v sou-
vislosti s tím i neformální vztahy mezi lidmi,
založené na vzájemném porozumění, pomoci
a spolupráci. Na druhé straně tehdy, když
např. kritéria vnitřního rozdělování osobních
výdělků nebyla v souladu se stupněm vědomí
kolektivů nebo se zásadami socialistického
rozdělování, docházelo ke společenskému na-
pětí, skupinovým konfrontacím a k nespoko-
jenosti. Tvzení, že hádky jsou nyní řidší a
že pracovní kolektiv je soudcem při jejich
řešení, by zasluhovalo ověření speciálním vý-
zkumem přímo v terénu.

Všechny tyto významné otázky byly po
dlouhou dobu předmětem zájmu společen-
ských organizací. Samosprávní orgány se jimi
začínaly soustavněji zabývat až později, kdy
se též přistupuje ke studiu psychosociálních
faktorů adaptace dělníků, usiluje se o vytvo-
ření podmínek pro jejich rychlejší integraci
v kolektiv. V tisku je však tato kategorie
zastoupena málo, ačkoliv — jak uvádí citace
z „Radu“ — byly obavy, aby se neztratilo se
zřetele, že i ten „nejhospodářštější“ hospodář-
ský problém má svou druhou stránku — spo-
lečenskou a lidskou. Můžeme dodat, že ne-
bezpečí relativního zanedbání této stránky by
mohlo vyvstat i v rámci naší nové soustavy,
která daleko více než dříve a oprávněně zdů-
razní kritérium reálných výrobních výsledků.

9. *Vzdělání a výchova výrobců* je vedle
praktické účasti v samosprávě druhou pod-
minkou zvýšení její kvality a účinnosti. Tisk
však o něm pojednával velmi nekonkrétně,
zde nejvíce převládaly programové postoje.

10. *Životní podmínky, osobní a společenský
standard výrobců* — to je poslední kategorie

z těch, na které autoři utřídili problematiku
dělnické samosprávy. Stala se předmětem po-
zornosti teprve po r. 1955, kdy vznikly reálné
předpoklady zvyšování životní úrovně.

Dělnická samospráva je jak při konkrétní
analýze podle kategorií, tak v celé práci po-
jímána jako sociologická kategorie. Nejen že
představuje společenský proces, ale též ovliv-
ňuje společenské jednání lidí, jejich postavení
i vztahy ve společnosti. Zdůrazňuje se, že jde
o společenskou instituci a o součást celospo-
lečenské struktury.

Vývojový zřetel je při analýze často meto-
dologicky spjat s odkrýváním dialektických
rozporů. Podle Taniče je vývoj samosprávy
procesem neustálého překonávání rozporů
mezi její institucionální formou a dynamic-
kým obsahem a též mezi materiální a spo-
lečensky politickou stimulací i stupněm spo-
lečenského vědomí výrobců. Tisk si všímal
sporných problémů, vznikajících při rozdělo-
vání nadpráce mezi kolektivem a společen-
ským celkem. Bylo diskutováno rozporné po-
stavení ředitele jako zmocněnce společnosti
(státu) v podniku a současné rovnoprávného
člena výrobní jednotky. Tanič též ukazuje, že
dělnické rady neměly z počátku příliš důvěry
ke správním výborům vzhledem k postavení
ředitelů v těchto výběrech a k možnosti
vlivu ředitelů na jejich práci. Suňjič uvádí
řadu zajímavých citací z „Borby“, kdy byli
kritizováni ředitelé, kteří se stavěli proti roz-
hodnutím správních výborů, nebo i ignorovali
dělnické rady, anebo zase byly kritizovány
dělnické rady, které bez hlubšího rozboru
mlčky přijímaly návrhy ředitele. To vše tak
či jinak souvisí s hierarchickými vztahy
v organizaci práce, o jejichž nezbytnosti, jak
jsme viděli, autoři nepochybují.

Analýza se však nepřiblížila dostatečně
k základnímu rozporu, ve kterém se samo-
správa pohybuje a který je dán samotnou
povahou společenského vlastnictví, jež je sou-
časně i celospolečensky soustředěné i záleži-
tostí každého pracujícího, každého pracovního
kolektivu. Tanič uznává tento rozpor jen pro
období před zavedením dělnické samosprávy.
Samospráva znamenala ovšem překonání cen-
tralistického zbytnění, nemůže však elimino-
vat sám rozpor v jeho podstatě. Meisterova
kniha, jak jsme viděli, postřehla výstižněji
existenci tohoto napětí, i když samozřejmě
nebyla s to podat jeho marxistický výklad.

Tanič a jeho spoluautoři kolísají v pojetí
vztahu mezi orgány dělnické samosprávy a
aparátem odborného řízení. Na jedné straně
vidí, že tu jsou reálné problémy, které svědčí
o napětí mezi oběmi složkami řízení. Dokonce
sledují, jak původní tendence ředitelů a Je-
jich aparátu přivlastňovat si co nejvíce z pra-
vomoci samosprávních orgánů a ovlivňovat
správní rady postupovaly v historickém sledu
místo opačným tendencím, kdy dělnické rady
se zabývaly přímo operativním řízením.
„V podnicích, současně se zdokonalováním
jejich celkového fungování, stále mezi sebou
bojovaly dvě tendence: technokratická a
„výrobců“. Technokraticko-byrokratické kon-
cepce nikterak nemohly akceptovat zralost a
(společenskou i výrobní) schopnost výrobců